

Бранислав Шошкић

ТЕОРИЈСКЕ ОСНОВЕ И ПРОБЛЕМИ САМОУПРАВНЕ ПРИВРЕДЕ

Двије* основне карактеристике социјалистичког привредног система тичу се: 1) власништва над средствима за производњу и 2) управљања, тј. доношења привредних одлука.

I

У самоуправном привредном систему основна (не сва) средства за производњу јесу колективно власништво, прецизније власништво друштва у цјелини, друштвено власништво.

У томе је разлика између овог и приватно-предузетничког, капиталистичког система, гдје су основна средства за производњу углавном у приватном (појединачном или акционарском) власништву.¹

У томе је сличност са централистичким социјалистичким привредним системом, гдје су основна средства за производњу у државном власништву. Не улазећи овом приликом у анализу „друштвеног“ наспрам „државног“ власништва, треба само истаћи да једно или друго није нити неопходна запрека нити предуслов специфичности које раздвајају ова два социјалистичка система.

---

* Овај рад се у највећој мјери ослања на ауторов уводни реферат *Историјска специфичност и проблеми самоуправног привредног система*, поднијет на међународном научном симпозијуму „Проблеми самоуправног привредног система (поводом 30-годишњице самоуправљања у Југославији)“, одржаном септембра 1980. године у Херцег-Новом, у организацији Црногорске академије наука и умјетности.

¹ О карактеристикама савремене капиталистичке привреде и улоге државе видјети у ауторској монографији *Савремени капитализам*, изд. „Рад“, Београд, 1976.

Поред друштвеног власништва над основним средствима за производњу, у социјалистичком самоуправном систему постоји, као и у централизованом административном социјалистичком систему (мада не у свим областима у истом обиму) приватно тј. индивидуално власништво над осталим средствима за производњу (у пољопривреди, ситној индустрији, занатству, угоститељству и слично).

У погледу — друштвеног наспрам индивидуалног — власништва над средствима за производњу, односно виду привређивања, постоје одређене дилеме.

Прва дилема у погледу власништва над средствима за производњу односи се на теоријско (и идеолошко) одређење друштвене заједнице према индивидуалном власништву над средствима производње, индивидуалном виду привређивања, индивидуалној иницијативи, утврђујући његово мјесто у систему социјалистичке самоуправне привреде.

Сматрамо да нема теоријских (и идеолошких) разлога који би говорили против једног трајног одређења у прилог далеко повољнијег третмана и мјеста индивидуалног власништва над осталим (не основним) средствима за производњу и индивидуалног вида привређивања, прије свега, у домену тзв. мале привреде. Разлози (наведени у наредном излагању) говоре у прилог одлучног подржавања индивидуалне иницијативе, индивидуалног вида привређивања у овом домену, као корисне и неопходне допуне друштвеном сектору, подржавања не само декларисаним друштвено-политичким одређењима, већ и стимулативним рјешењима у привредном систему и економској политици.

Друга дилема се односи на доњи лимит (у погледу вриједности, односно, обима) тих средстава за производњу, гдје она престају да буду „основна“, па према томе могу да буду у индивидуалном власништву. Такав лимит у нашем систему постоји углавном у погледу обима земљишног посједа у индивидуалној (тј. породичној) својини.

Сматрамо да су код нас сазрели одређени технолошки и друштвени услови да се, поред осталих рјешења, преиспитају ти лимити — у смислу подизања на горе — уз неопходан диференцирани приступ, како би се, прије свега, стимулисала индивидуална производња у пољопривреди. Тим прије што — не само за нас — пољопривреда постаје стратешка област привређивања, што у том домену ми имамо обимне, а недовољно искоришћене ресурсе и што бисмо морали што прије (а за то имамо услова и на то нас гони ситуација у нашем платном билансу) да пољопривредне производе пребацимо са ставке увоза на ставку извоза у нашем спољно-трговинском билансу.

Трећа дилема се односи на домен обухватности друштвеног односно индивидуалног вида привређивања у појединим привредним и другим гранама. Ту, по нашем мишљењу, постоје три могућа аспекта ове дилеме.

Први аспект се односи на искључиво присуство друштвеног и потпуну искљученост индивидуалног вида привређивања у појединим областима.

То је случај са крупном индустријом и рударством, банкарством, спољном и унутрашњом трговином, међународним и међуградским путничким саобраћајем, образовном, културном и здравственом дјелатности и слично. Већина тих области, било због своје технолошке компоненте, концентрације основних средстава за производњу и запошљавање великог броја радника, било због социјалистичких друштвених односа, морају бити и остати искључиво у домену друштвеног сектора. Остале области — ради проширивања простора за запошљавање, позитивних ефеката индивидуалне мотивисаности привређивања, преузимања ризика за свој (индивидуално) уложени капитал, оштрије конкуренције и, следствено, снижавања цијена — би се могле и требале (посебно унутрашња трговина) отворити и индивидуалном сектору, а неке (посебно трговина на мало пољопривредним и прехрамбеним производима) би требало у великој мјери препустити индивидуалном виду привређивања.

Други аспект наведене дилеме односи се на доминантно присуство друштвеног, а незнатно или недовољно присуство индивидуалног вида привређивања у појединим привредним (и другим) областима.

То је нарочито случај са малом привредом, занатским, угоститељским, сервисним и услужним дјелатностима. Проширивање индивидуалног вида привређивања у области мале привреде довело би до значајних, напријед наведених позитивних ефеката. Оно би знатно проширило простор за запошљавање незапослене радне снаге и дјеловало стимулативно на бржи и масовнији повратак наших радника из иностранства. А проблемима запослености, само узгред да напоменемо, самоуправно друштво мора посвећивати изузетну и далеко већу пажњу.

Изванредно брз технички и технолошки напредак, уз осјећан и сталан раст животног стандарда становништва, интезивност стамбено-комуналну изградњу и све већу техничку опремљеност домаћинстава (електро и другим уређајима и моторним возилима), отвара велике, и све веће, просторе и потребе за малу привреду, нарочито у домену сервисних услуга. Ограничена понуда у овој, као и у другим областима у условима велике, и све веће тражње, другим ријечима, ограниченост тржишта и конкуренције, доводила је, природно, до високих цијена и нижег

квалитета услуга и неоправдано високих зарада, тзв. социјалних разлика, незадовољених потреба (па и незадовољства) становништва.

Уласком већег броја индивидуалних радника у област мале привреде, повећала би се осјетно понуда, заоштрила би се конкуренција и, следствено томе, дошло би до осјетног пада цијена и повећања квалитета услуга, до свођења зарада у тој области у реалне (знатно ниже) оквире и смањивања тзв. социјалних разлика, до потпунијег задовољавања потреба становништва за услугама у домену мале привреде.

Због тога проширивање — и то знатно — индивидуалног вида привређивања у области мале привреде мора бити наше трајно одређење. Њему би требало прилагодити одређена системска рјешења и мјере економске политике, са изразито стимулативном компонентом. Индивидуални сектор у домену мале привреде дјеловао би комплементарно и подстицајно на друштвени сектор. При том би оба сектора требало ставити у што приближније услове привређивања (прије свега у погледу локације и обавеза према друштвеној заједници).

Трећи аспект наведене дилеме односи се на доминантно присуство индивидуалног, а незнатно или недовољно присуство друштвеног вида привређивања.

Он би се, код нас, углавном могао да односи на пољопривреду у којој доминира индивидуални вид привређивања, уз присуство сада малог броја, мада крупних агро-индустријских комбината друштвеног сектора. Не улазећи овом приликом у разматрање овог проблема, потребно је заложити се за што већу експанзију друштвеног сектора у форми агро-индустријских комбината, за шта постоје повољни услови изражени јаком миграцијом са села и структуром (старачком) пољопривредних домаћинстава.

Четврта дилема се односи на лимит у погледу броја радника које у индивидуалном сектору појединац може да запосли на својим (индивидуалним) средствима за производњу. Сви напријед изнијети разлози говоре да би у нашој ситуацији тај лимит требало подићи.

II

Друга основна карактеристика социјалистичког самоуправног привредног система као теоријског модела па углавном — са одређеним застојима — и наше привредне праксе, односи се на управљање основним средствима за производњу.

Та средства, својина друштва у цјелини, пренијета су на управљање радним колективима у привредним (као и у осталим) организацијама удруженог рада. Радни колективи су самостал-

ни. Они — а не држава у оквиру централизованог директивног плана — доносе, односно треба да доносе, основне привредне одлуке у домену производње, инвестиција и запослености, пласмана својих производа, цијена, расподјеле дохотка (на акумулацију и потрошњу) и расподјеле личних доходака. Они те одлуке доносе директно или преко својих (тајним путем) изабраних самоуправних органа (радничких савјета, који бирају индустријског пословодног органа). Они те одлуке доносе полазећи, прије свега, од тржишних услова.

Социјалистички самоуправни привредни систем се, према томе, у погледу управљања и доношења одлука, у погледу положаја привредних (као и осталих радних) организација, односно радних колектива, разликује од социјалистичког централизованог, односно административног система.

Сличност са капиталистичким привредним системом огледа се у самосталности привредних организација и њиховом доношењу одлука у зависности, прије свега, од тржишних услова. Међутим, кардинална разлика између та два система састоји се у томе што у капиталистичким предузећима (баш због приватног власништва над средствима за производњу) одлуке не доносе радници, радни колективи, већ власници (индивидуални или акционери) и (у име њих) менаџери.

У погледу мјеста и улоге економских законитости, тј. тржишта, тржишног механизма, као изузетно значајног аспекта ове друге историјске специфичности самоуправног привредног система, постојале су, па и данас постоје дилеме.

По нашем мишљењу, самоуправљање у привреди најпотпуније долази до изражаја у условима што слободнијег дјеловања економских законитости, а то значи тржишта, тржишног механизма, понуде и тражње, дакле, у условима тржишне односно оријентисане привреде.

Социјалистичка самоуправна привреда — ако хоће да остане самоуправна — мора функционисати у условима дјеловања економских законитости. Она мора бити тржишно оријентисана привреда. То, наравно, не значи да тржиште у савременим условима јесте, односно да може да буде, савршено конкурентно у свим својим доменима. Нити то значи да треба инсистирати на увођење тржишта тамо гдје је оно технолошки нерационално (нпр. у неким базичним гранама, областима инфраструктуре, саобраћаја, комуналних услуга и сл.).

Оријентација на што потпуније и слободније дјеловање тржишта, понуде и тражње, тржишне утакмице, уз сузбијање монополских и олигополских појава, тамо гдје је то потребно, довела би до адекватније алокације (увијек ограничених) ресурса (нарочито природних и техничких), до веће рационалности, продуктивности и ефикасности, до снижења јединичних трошкова

производње и цијена, до јачања конкурентских способности привреде на међународном тржишту, до повећања извоза и повољнијег трговинског и платног биланса.

Такву оријентацију је прихватила наша привредна реформа 1965. године. И она је у том погледу била у основи правилна. Оно што је та реформа превидјела (али не и компетентни представници економске науке) јесте да тржиште, тржишни механизам, препуштен самом себи не може да обезбиједи увијек висок ниво привредне активности и пуну запосленост, с једне, и релативну стабилност цијена, тј. стање без инфлације, с друге стране.

Отуда и неопходност активне економске политике за самоуправну социјалистичку привреду, прије свега у доменима привредног раста (противу рецесије и привредних застоја) и његове структуре, запослености и запошљавања (противу незапослености), стабилизације цијена (противу инфлације), расподјеле (дохотка и личних доходака) и противу монопола (природних и вјештачких), као и у домену спољно-економских односа.

У конципирању активне економске политике требало би све више да учествује, до највиших нивоа организован, удружени рад. Ова политика би, у нашим условима, требало и могла да поприма форму најширих друштвених договора.

Самоуправној тржишно оријентисаној, тј. тржишној привреди је, осим економске политике, потребно и одговарајуће планирање. За разлику од централистичког, административног, директивног планирања, наше организације удруженог рада морају најнепосредније да буду укључене у самоуправно планирање.

У самоуправном планирању долазе до изражаја привредна оријентација и интереси тих организација. Оно, наравно, треба да обухвата и опште националне приоритете. Планирање, према томе, не ограничава нити би смело да ограничава самоуправност, слободу радних организација у доношењу својих економских одлука, самоуправни карактер привреде. Селективна и диференцирана економска политика (прије свега бенефицирана кредитна, пореска — тј. доприноса — и спољно-трговинска) представља најпогоднији вид спровођења у живот посебно оних планираних задатака за које се определијелила друштвена заједница нарочито у домену општенационалних привредних приоритета.

Концепцијска недовољност привредне реформе састојала се (у теоријски неодрживом) вјеровању у свемогућност и самодовољност тржишта, коме нијесу потребни ни анти-циклична ни анти-инфлациона економска политика, ни одговарајуће самоуправно планирање, као корективи.

Одсуство адекватне економске политике је погодовало настанку и заоштравању озбиљних макро-економских проблема у домену привредног раста и запослености, а касније и инфлације, што је заједно са неким ван-економским факторима (унутрашњим и спољним) довело до све већег уплитања државе у област привреде, до претјераног административања, нарочито у подручју цијена, до недопустивог сужавања и ограничавања дјеловања тржишног механизма и међусобне тржишне утакмице.

То је ослабило положај удруженог рада, довело до застоја самоуправних производних односа, дало маха државном, административном волунтаризму (који је, као такав, по правилу неповезан и нерационалан), довело до деформација у примарној расподјели, отупило неопходне економске мотиве привређивања, смањило ефикасност и рационалност пословања, оријентисало привредне организације да рјешења својих економских проблема траже од државе захтјевима за повећање цијена, умјесто тржишне доходне мотивације и тржишне утакмице, која би утицала на већу ефикасност и рационалност пословања, на продуктивност, смањивање јединичних трошкова и цијена.

Претпоставка за ово последње је одмјерена монетарнокредитна политика, у домену примарне емисије новца и кредита.

Ограниченост, па и одсуство конкуренције на домаћем тржишту, а то је потребно посебно истаћи, мора да доведе (и довела је) до смањивања конкурентских способности наших привредних организација и привреде у цјелини на спољњем тржишту, са свим негативним посљедицама у домену спољно-трговинског пословања, посебно отежаног извоза, трговинског и платног биланса и претјеране задужености у иностранству.

Нашој привреди су потребни радикални преокрети, не у смислу мијењања основа самоуправног привредног система, већ у смислу теоријског и практичног ревитализирања тих основа, у правцу јачања позиције и улоге удруженог рада, смањивања државног администрирања, што потпунијег дјеловања објективних економских законитости, тржишног механизма и здраве тржишне утакмице.

Активна економска политика и самоуправно планирање су — као што смо истакли — неопходна допуна и коректив дјеловању тржишта. Самоуправни споразуми и друштвени договори су такође неопходни, нарочито у домену самоуправног планирања, али — то треба истаћи — они не треба и не могу ни изблиза да замијене објективне економске законитости, тржишну оријентацију привреде, дјеловање тржишног механизма и здраве тржишне утакмице, нарочито у домену формирања цијена.

Самоуправни споразуми у погледу цијена су потребни у домену вертикалне повезаности организација удруженог рада. Међутим, они не би требало да обухвате домен цијена у смислу

ограничавања тржишне утакмице и стварања де факто, картелних, монополских, а то значи, неоправдано високих цијена. Друштвеним договорима би требало захватити домен цијена, у циљу сузбијања постојећих монополских и полу монополских цијена, које долазе као резултат (природног или вјештачког) монополског положаја појединих привредних области, односно организација.

Формирање цијена треба, дакле, по правилу, препустити тржишту и што потпунијој тржишној утакмици, уз потребну емисионо-кредитну одмјереност монетарно-кредитне политике. Државну, односно административну интервенцију — у одсуству друштвених договора — требало би свести, углавном, на области које су у монополском или полу-монополском положају.

Требало би прихватити као трајну и досљедну оријентацију све већи утицај спољне конкуренције. Треба смањивати неоправдане заштитне царине и порезе на промет, нарочито тамо гдје су се сувише дуго задржали и уз то све више неоправдано расли, који штите непословност, неефикасност и нерационалност, ниску продуктивност рада и неадекватну алокацију ресурса, који стављају одређене групе сувише дуго у неоправдан привилегован положај, омогућавају им нереално високе цијене, па према томе и незаслужено високе личне дохотке (на рачун других), који као такви, поред осталог, подстрекавају ону врсту инфлације која настаје као резултат бржег раста личних доходака него што је раст продуктивности рада.

Заштитне царине и порезе на промет треба задржати само у ограниченом и врло селективном виду, нарочито за младе, наступајуће привредне гране, односно организације, за оне које су од стратешког економског значаја и које имају компаративне предности (прије свега у погледу природних ресурса). Па и то, по правилу, са ограниченим (јавно декларисаним) роком трајања и опадајућим интензитетом заштите.

Сувише дугом задржавању и расту заштитних царина и пореза на промет допринијела су, без сумње, и рјешења која су приходе из тог домена прогласиле једним од извора федералног буџета. С обзиром да општа (буџетска) потрошња има сталну тенденцију раста, разумљиво је што су царине и порез на промет, умјесто да се смањују, имале тенденцију (у посљедње вријеме нарочито убрзаног) раста. Таква рјешења би требало што прије мијењати, ослобађајући тако царине и порезе на промет доминантно фискалног карактера, дајући им превасходно развојно економско обиљежје.

Кад би дјеловале економске законитости, онда се, углавном, не би могло дешавати да привредне организације које боље послују остварују мањи доходак од оних које лошије послују, да прве показују губитке, а друге обезбјеђују екстра доходак

и високе личне дохотке. А то се може десити и дешава се у ситуацији када држава преузме на себе привредне функције у домену цијена, односно (у посљедњем случају) када она уводи претјерано високе заштитне царине и порезе.

Када би што потпуније дјеловале економске законитости, када би се водила политика реалног девизног курса и постојало девизно тржиште, онда се, по правилу, не би могло догађати да дође до застоја у снабдјевању привреде сировинама и репроматеријалом, до застоја у производњи, да готови производи чекају за извоз јер им недостају неки мање важни детаљи, да „нема“ средстава за ситне модернизације које су неопходне у домену извоза, да у извоз оде она роба која је (као сировина или полуфабрикат) неопходна домаћој производњи, да дође до несташице потрошачких добара.

III

Основни проблеми социјалистичког самоуправног привредног система налазе се у домену привредног раста (и његове структурне и регионалне компоненте, односно просте и проширене репродукције и расподеле дохотка), запослености, инфлације (односно стабилизације цијена) и проблема наше размјене са иностранством. Ми ћемо се у нашем наредном излагању ограничити само на неке од њих.²

Значајни проблеми сваке па и наше социјалистичке самоуправне привреде тичу се система друштвене репродукције: амортизације, односно просте репродукције, и посебно, акумулације, односно проширене репродукције. Од рјешења у овим доменима у највећој мјери зависи стопа привредног раста.

1. Амортизација, тј. издвајање вриједности амортизованог (истрошеног) дијела средстава за производњу (зграда, машина и сл.), треба (у виду амортизационих стопа) да обезбиједи њихову надокнаду, другим ријечима, производњу истих размјера, тј. просту репродукцију. То, на први поглед, не би требало да представља проблем. Увођењем амортизационих стопа, друштво, као власник укупних средстава за производњу, обезбјеђује очување вредносне супстанце тих средстава.

Природно је да се у самоуправном привредном систему амортизациони фондови не отуђују од радних колектива, већ да они са тим фондовима — намјенски — располажу, обнављајући пос-

² Остале проблеме разрађивали смо у другим радовима (чланцима и рефератима на нашим и међународним научним скуповима), а посебно у неким нашим књигама (*Производња, запосленост и стабилизација*, 1970, 1972, 1973; *Расподела доходака у тржишној привреди*, 1971, 1972, 1974. *Економске доктрине*, 1975, 1976, 1980, *Савремена економска анализа*, 1978, *Економска мисао и економска политика*, 1978. и 1980. Све у издању Института за економска истраживања и Савремене администрације, Београд).

тупно амортизовани дио средстава за производњу у вредносном облику, увођењем, по њиховом нахођењу, технолошких новина и модернизовањем производње.

Проблеми у домену амортизације и просте репродукције могу да настану и (као што показује наша пракса) настају ако амортизационе стопе нису реалне, тј. ако су ниске, обезбјеђујући физичко, али не и тзв. „морално“ рабаћење (технолошко застарјевање средстава). О томе би се морало водити рачуна приликом утврђивања и преиспитивања реалности амортизационих стопа. Овдје је потребан диференцирани приступ за различите гране производње, у зависности од тога колико су оне, и како брзо, подложне технолошким промјенама.

Додајни проблеми могу да настану у инфлаторним ситуацијама, у ситуацијама општег раста цијена, које, на жалост, прате и социјалистичку самоуправну привреду. Проблеми постају утолико већи, уколико је већа стопа инфлације. Ако су, наиме, (а) амортизационе стопе фиксне, односно не мијењају се за дужи временски период, а (б) валоризациони периоди дуги, онда се у ситуацији инфлације, утолико више уколико је инфлација већа, може десити и дешава да такве амортизационе стопе не обезбјеђују реалан — већ умањен — обим амортизације, па, према томе, не обезбјеђују просту, већ умањену репродукцију.

Књиговодствено је све, наводно, „у реду“ и „по закону“. Издвајају се прописана средства за амортизацију. Међутим, она само номинално (због инфлације), али не и реално, обезбјеђује просто репродукцију. Тако се дио вриједности друштвених средстава за производњу може да прелије и (тамо гдје су мала нова инвестициона улагања) де факто прелива у потрошњу, личне дохотке и остале видове (опште и заједничке) потрошње.

Тако се „једе“ друштвена супстанца, дио друштвених средстава за производњу се претвара у потрошачка и непроизводна добра, сијече се „грана на којој се сједи“, смањује се техничка опремљеност рада, која је, иначе, један од битних предуслова веће продуктивности рада, са свим негативним посљедицама у блиској будућности у домену продуктивности рада, конкурентској способности наше привреде на страним тржиштима, спољно-трговинског и платног биланса.

Отуда и неопходност да се инфлациона стопа обавезно инкорпорира у оквир амортизационих стопа, другим ријечима, да се амортизациона стопа аутоматски и у што краћим роковима (на примјер, најмање кварталној) повећава за стопу инфлације, како би се реално обезбиједила проста репродукција. Ако бисмо хтјели да тако кориговане амортизационе стопе (кориговане стопом инфлације) буду што реалније, било би пожељно да им за основу корекције служи не инфлациона стопа протеклог (рекли смо што краћег) периода, него антиципирана инфлациона стопа (која се предвиђа) за наредни период.

Нешто песимистичкији приступ у погледу кретања инфлације за (тај) наредни период не смета. Напротив, ако кориговане амортизационе стопе обезбиједе износ не само за просту већ дјелимично и за проширену репродукцију, од тога не може бити штете ни за привредне организације, а поготово не за привреду у цјелини и њену будућност.

Обезбјеђивање реалних амортизационих фондова за реално обезбјеђивање просте репродукције, могло би, начелно говорећи, да се постиже и без корекција (повећавања) амортизационих стопа: скраћивањем ревалоризационих периода. Међутим, тај пут би био непрактичан и скуп. Ревалоризациони период би, нарочито у ситуацији јаке инфлације, морали да буду врло кратки да би амортизација била (бар приближно) реална, а трошкови учесталих ревалоризација утолико већи, са свим негативним ефектима (додајних трошкова) у домену цијена, трошковне инфлације, извоза и слично.

Умјесто аутоматског кориговања (повећања) амортизационе стопе (за стопу инфлације), исти ефекат би се постизао аутоматском (у врло кратким роковима) ревалоризацијом средстава за износ инфлационе стопе.

2. У свакој, па и нашој самоуправној привреди, поред издвајања за просту репродукцију и за општу и заједничку потрошњу, неопходна су издвајања за проширену репродукцију, тј. за проширење материјалне основе удруженог рада. О потреби тих издвајања писао је још Маркс у својој „Критици готског програма“.

У нашој привреди, као што је познато, друштвена заједница законским путем обезбјеђује средства за просту репродукцију (обавезујући привредне и остале организације удруженог рада да издвајају, по одређеним амортизационим стопама на одговарајућа средства за производњу, обавезне амортизационе фондове). Та новчана средства остају радним колективима да са њима — али намјенски — располажу.

Друштвена заједница такође законским (мада би се, бар дјелимично, то могло и другим) путем обезбјеђује средства за општу и заједничку потрошњу (обавезујући привредне и остале организације удруженог рада да издвајају, по одређеним стопама, допринос из — одговарајућих дјелова — свог дохотка). Та новчана средства не остају радним колективима, мада би за одређене видове заједничке потрошње, они могли њима намјенски да располажу, да, на одређени начин, утичу на трошење средстава у осталим доменима потрошње.

Што се, пак, тиче трећег, веома значајног вида издвајања, акумулације, за проширену репродукцију, за проширење материјалне основе рада, друштвена заједница и удружени рад би морали да нађу адекватнија и сигурнија системска рјешења за

обезбјеђивање средстава за проширену репродукцију, од које зависи привредна будућност земље.

За разлику од капиталистичког система (гдје су приватни послодавци, власници и менаџери у име њих, животно заинтересовани за акумулацију, за проширену репродукцију, обезбјеђују је вршећи притисак на наднице путем, или без, колективних преговора са радничким синдикатима) и за разлику од државног централизованог социјализма (у коме централни плански органи обезбјеђују, и то наглашено, што је год могуће већу акумулацију за проширену репродукцију), у социјалистичкој самоуправној привреди проблем обезбјеђивања акумулације још није добио своје право рјешење.

У првим годинама југословенског самоуправљања, акумулација је, као што је познато, била и одређивана и одузимана, тј. преливана у посебне инвестиционе фондове ван радних организација. Касније је поступно укидано и једно и друго, дефинитивно привредном реформом из 1965. године.

Остајање акумулације на располагање радним колективима одговара у основи самоуправном привредном систему. То као принцип треба и да остане. То, међутим, не значи да би било несамоуправно повремено, друштвено договорено, издвајање извјесног мањег процента акумулације за потребе финансирања крупних нових инвестиција у неке кључне гране (енергетике, сировина, инфраструктуре и слично) за земљу у цјелини или за поједине регионе.

Остало је (неријешено) питање одређивања минималног дијела дохотка који би организације удруженог рада издвајале за акумулацију, којом би, наравно, оне располагале. Као резултат тога, а и због других разлога, дошло је до опадања учешћа акумулације у дохотку радних организација, до знатног опадања акумулационе и репродукционе способности привреде у цјелини.

Ти други разлози се налазе, прије свега, у неоправданом ограничавању дјеловања економских законитости тржишта, тржишног механизма, тржишне утакмице на домаћем тржишту и (због превисоких и неоправдано растућих царинских и других баријера) утицаја страног тржишта. А таква оријентација је, на жалост, егзистирала посљедњих година.

Претјерано државно администрирање, нарочито у домену цијена, гушило је пословну оријентацију, упућивало је организације удруженог рада не на већу ефикасност, рационалност и смањивање трошкова, не на оштро конкурентно тржиште, већ ка заводима за цијене.

Краткорочни приступ и потрошачки менталитет (који воде рачуна о личним дохоцима данас, а не о акумулацији и новим инвестицијама који би им обезбиједили већи доходак и личне до-

хотке у наредном периоду) могу да дођу и долазе до изражаја нарочито тамо гдје гро запослених још није доходовно везан само за своју радну организацију и гдје постоји монопол.

Тако акумулација и проширена репродукција, односно средства за проширену репродукцију, у многим организацијама удруженог рада, гранама и областима, постају резидуална, необавезна величина (која остаје, ако остаје, након подмирења свих обавеза, па и фондова за личне дохотке).

Стога је неопходно приступити конципирању, разради и примјени политике, односно друштвених договора, о расподјели дохотка (и личних доходака). Таква политика, односно друштвени договори, би требало да обезбиједи адекватну, по привредним гранама диференцирану, договорену минималну сразмјеру у расподјели чистог дохотка на акумулацију и личну потрошњу. Она би требало да обезбиједи сигуран и потребан обим договорене обавезне минималне акумулације, како би она престала да буде несигурна, необавезна, резидуална величина.

Обезбјеђивање таквог статуса акумулацији, тј. проширеној репродукцији, путем друштвених договора, јесте потпуно у духу самоуправног друштвено-економског система. Уосталом, не треба сметнути с ума да средства за производњу, која су предата на управљање радним колективима, јесу власништво друштва, друштвено — а не групно — власништво.

Па ако се одлуке самоуправне социјалистичке друштвене заједнице о обавезном издвајању за просту репродукцију и (из дијела дохотка) за општу и заједничку потрошњу сматрају социјалистичким и самоуправним, онда нема основа да се оспори социјалистички и самоуправни карактер политици расподјеле дохотка (и личних доходака), донијетој заједно са удруженим радом у виду друштвених договора. Тим прије што та политика, тј. друштвени договори, обезбјеђују акумулацију, али је не отуђују од радних колектива, не одузимају је од њих, већ им је намјенски остављају на располагање за проширење материјалне основе њиховог рада, за њихову — па према томе и привреде у цјелини — модернизацију, већу техничку опремљеност рада и, следствено, већу продуктивност и ниже јединичне трошкове производње и цијене, јачу конкурентску способност, са свим осталим повољним кумулативним ефектима, укључујући и спољно-трговински и платно-билансни домен.

Утврђивање односа између акумулације и личне потрошње, односно акумулационих стопа, не може бити истовјетно за све гране и области. Као пресудан фактор би морао да буде органски састав средстава, коригован, тамо гдје је потребно, саставом капитала тих грана и области у развијеним привредама, нашим могућностима и потребама, прије свега у домену природних и људских ресурса, технолошким захтјевима и општим трендовима развоја.

Стопа договорене (обавезне) минималне акумулације би се, наравно, могла везивати за амортизациону стопу, односно фонд обавезне амортизације. Уосталом, веће амортизационе стопе, него што су потребе за обезбјеђивање просте репродукције, могле би се (условно) прихватити и као систем финансирања проширене репродукције.

Веће учешће акумулације, већа акумулациона и репродукциона способност би се, наравно, могла постићи и без политике, односно друштвених договора, о расподјели дохотка, али под условом крајње радикалног и ригорозног дјеловања економских законитости, тржишта, тржишног механизма, оштре и беспштедне тржишне утакмице (допуњене активном анти-цикличном — против привредних застоја и незапослености — и анти-инфлационом политиком, анти-монополском и активном спољно-трговинском политиком).

Питање је, само, колико је могућ и за наш систем прихватљив тако крајње радикалан и ригорозан вид (у основи иначе правилне) оријентације.

3. Политика личних доходака (сама или као дио политике расподјеле дохотка и личних доходака) би такође допринијела повољнијем положају акумулације и њеном већем учешћу у дохотку, већој проширеној репродукцији и привредном расту.

Политика личних доходака је неопходна у социјалистичкој самоуправној привреди, прије свега ради отклањања оног вида инфлације која настаје због бржег раста личних доходака него што је раст продуктивности рада. Она би, такође, могла да се формулише у виду друштвених договора. Њен основни циљ би био да се обезбиди да се лични дохоци крећу у оквиру продуктивности рада, како не би долазило до инфлације због личних доходака. У том смислу политика личних доходака спада у важан вид анти-инфлационе политике.

Политику, односно друштвене договоре о личним дохоцима би, међутим, требало тако конципирати да се лични дохоци не само крећу у оквиру продуктивности рада, већ да расту спорије од раста продуктивности рада, како би се створио простор за што већу реалну акумулацију, проширену репродукцију, раст друштвеног производа, привредни раст. У том смислу политика личних доходака постаје вид развојне политике.

Политика личних доходака би требало, такође, да онемогући неосноване, на раду незасноване разлике у личним дохоцима радника истих квалификација, са истим квантитетом уложеног рада. Те разлике углавном долазе као резултат привилегованих (монополских и полумонополских) услова привређивања (природни и вјештачки монопол).

У конципирању ове политике требало би поћи од тзв. условног радника. При томе би се морала избјежавати крута рјешења, односно омогућити простор да већа пословност и бољи резултати рада нађу одраза у већим личним доходама. У том смислу политика личних доходака би била и политика распоdjеле према квантитету, квалитету и резултатима рада.

Добро постављеном политиком личних доходака отпала би потреба за (доста поједностављеним и недовољно издиференцираним) одлукама које, за одређени период, утврђују процентуално изражен оквир дозвољеног пораста личних доходака у привреди за разлику од ванпривреде. Неадекватност таквих одлука долази нарочито до изражаја ако се (односно пошто се) поједине области привреде, а посебно ванпривреде, налазе у (врло) различитом (неке у неоправдано повлашћеном а неке у депресираним) положају. Тим прије што постоје велике разлике у структури запослених и висини личних доходака између појединих области, прије свега у оквиру опште и заједничке потрошње.

4. Наша оријентација треба да буде ка што већем самофинансирању проширене репродукције, ка релативном смањивању зависности од банака, банкарских кредита, нарочито непокривених и инфлаторних, што, поред осталог, треба постићи одмјеренијом кредитном политиком и измјеном и усавршавањем система пословања са банкама. Међутим, самофинансирање не може и не треба да замијени (у потпуности) кредит. Поред осталог и због тога што и самоуправна привреда мора рачунати на штедњу становништва, као вид додатне, по износу знатне акумулације, намијењене проширеној репродукцији.

Значајан проблем социјалистичке самоуправне привреде јесте: како што потпуније усмјерити штедњу становништва не само у привредне, већ, прије свега, у производне токове, у токове проширене репродукције у ужем смислу ријечи, у токове проширене производње.

Један од могућих видова усмјеравања штедње становништва у производне токове, и то друштвеног сектора, јесу штедни улози у банкарским (и сличним) институцијама. Банке (и поштанске штедионице) би прикупљену штедњу становништва требало што више да усмјеравају у производне канале, прије свега друштвеног сектора, путем давања кредита за производне инвестиције. Оне би тако могле, кроз диференцирану каматну стопу, да рјешавају и структурне неусклађености наше привреде, односно укупне производње.

Веома озбиљни проблеми у овом и у сличним доменима настају у ситуацији инфлације, тј. општег раста цијена. Они су утолико већи уколико је већа инфлација. У тој ситуацији расте склоност потрошњи, а опадају склоност штедњи и реални (не номинални) обим штедних улога (у домаћој валути).

Текућа каматна стопа, макар номинално висока, у ситуацији високе инфлације (какву ми имамо дуги период времена) јесте (реално) не само ниска, већ изразито негативна. То дестимулише штедњу, утиче на потрошачку психозу, врши додајни притисак на тржиште потрошачких и других добара, повећава, дакле, ионако високу ефективну тражњу, која је основни узрок „инфлације (због претеране) тражње“, долива, дакле, додатно уље на ту врсту инфлације.

Негативна каматна стопа ствара, уз то, глад за кредитом, који (као и ефективни новац) повећава укупну тражњу и доприноси додајној „инфлацији тражње“. Она, осим тога, има и своју јако наглашену економско-социјалну компоненту и значи неоправдану прерасподјелу (де факто одузимање) дохотка штедиша (становништва) у корист примаоца кредита.

Имајући све то у виду намеће се потреба разматрања генералног увођења „ескалационе (клизне) скале“, тј. индексације у домену каматне стопе и кредита, односно кориговање каматне стопе стопом (не антиципиране, већ у протеклим обрачунским периодима настале) инфлације. Ескалациона скала, тј. индексација би се односила како на камату коју добијају штедише (депозитори), тако и на камату коју плаћају (треба да плате) узимаоци кредита.

Велики дио штедње становништва иначе, а нарочито у ситуацији инфлације, не иде у банкарске депозите већ у непроизводну потрошњу прије свега трајних потрошачких добара. Структура те потрошње је у великој мјери неадекватна, неприродна (у односу на укупан доходак) и нерационална (зидање гламазних кућа на селу, велики број огромних раскошних викендица, моторних возила, туристичких одлазака у иностранство и томе слично). Неки видови тако извитоперене структуре потрошње (којој је допринијела и неадекватна политика у домену стамбене изградње и становања) — као што је јако наглашена тражња за моторним возилима — врши притисак на увоз дефицитарних производа са јако растућим цијенама (као што је нафта), што доводи до додајне увозне инфлације (и загађивања човјекове средине) и врло негативно утиче на наше девизне резерве, платни биланс и задуженост у иностранству.

Отуда и потреба за додајним видовима усмјеравања дијела личних доходака, односно уштеда становништва, у производне канале.

Један од тих видова јесте у индивидуалном сектору, рад средствима у личној својини. Ради се, наиме, о малој привреди, производним, занатским, сервисним, услужним, угоститељским дјелатностима, као и о дјелатностима у области ситне трговине (посебно пољопривредних артикала). Том сектору (из разлога које смо раније навели) треба дати бројну подршку.

Друга два веома значајна вида односе се на усмјеравање штедње становништва у производне токове друштвеног сектора. Ради се, наиме, о рјешењима која би, на одређени начин, омогућила становништву директно улагање својих уштеда у проширену репродукцију производних организација друштвеног сектора по њиховом избору.

Први вид директног улагања штедње становништва, тј. додајног вида финансирања проширене репродукције, којем су, у одређеном виду, прибјегавале и неке наше привредне организације, био би у облику обвезница са фиксном накнадом. Уложена уштеда би се (након предвиђеног периода, етапно или у цјелини) отплаћивала улагачима са фиксно уговореном накнадом. Та накнада би требало да буде стимулативна, било у виду бенефициране камате (веће него што дају банке), односно индексираних камата (веће него што дају банке), односно индексираних камата (кориговане стопом у међувремену настале инфлације), било у облику текуће (банкарске) камате уз неке друге бенефиције.

Носиоци уштеда, па, према томе, и примаоци обвезница (које би им издавале привредне организације), били би како радници (наравно не сви) запослени у тим производним организацијама (који би тако намјенски издвајали дио свог личног дохотка), тако и радници других (непроизводних) организација и остало становништво. Први (радници) би имали увид и утицај у доношењу одлука у погледу тих (по основу обвезница) додајних (производних) инвестиција и у погледу располагања (путем тих инвестиција оствареног) додајног дохотка. Други (остали радници и остало становништво) то не би морали (мада би и они, у одређеном виду, без угрожавања самоуправних права запослених, то могли и) да имају. У том би била основна карактеристика тог вида финансирања друштвене репродукције, односно усмјеравање штедње у производне токове друштвеног сектора.

Други вид директног улагања штедње становништва у проширену производњу друштвеног сектора био би у виду обвезница са варијабилном накнадом. Та накнада би зависила од, по том основу, оствареног пословног резултата дате привредне организације. Она би, према томе, могла и да буде негативна.

Овај вид усмјеравања штедње радника запослених у тим производним организацијама, других запослених радника и осталог становништва, значио би да носилац уштеда преузима на себе ризик улагања у инвестиције одређене, односно од њега изабране привредне организације. Он би, зато што преузима ризик за своја уложена средства, требало да (у предвиђеним рамама, односно након одређеног периода) поред улога добија награду и накнаду која би некад била мања (или је уопште не би било) када привредна организација послује лоше (односно са губитком), а некада виша (или знатно виша) од (по основу прет-

ходног вида обвезница) фиксне накнаде односно бенефициране камате — када привредна организација постиже добре (или веома добре) пословне резултате.

Све догде не би требало да буде дилема. Оне би могле да настану у погледу тога да ли да се таквим улагачима, који (према овом виду обвезница) преузимају на себе ризик за износ накнаде, па (ако се тако уговори) и за сам улог, омогући право одговарајућег учешћа у доношењу конкретних одлука, у усмјеравању таквих инвестиција, па дјелимично и расподјеле додајног дохотка. Давање тог права би свакако дјеловало стимулативно на већа издавања из личних доходака радника и становништва за проширену производњу друштвеног сектора.

Овом виду усмјеравања штедње за проширену репродукцију друштвеног сектора би требало приступити чак и ако би се (због одређених разлога) давање таквог ограниченог права носиоцима уштеда оцјенило као нецјелисходно.

Бенефицираном пореском политиком тј. ослобађањем од пореза оног дијела личних доходака (штедње) који се директно инвестира (у првом и посебно у другом облику) у производне токове друштвеног сектора знатно би се поспјешило тај процес и обим тако уложених средстава.

5. Самоуправној, као и осталим привредама потребна је интегрисана, крупна серијска производња, која може да доведе до уштеда великих размјера, смањивања трошкова производње, веће продуктивности, снижавања цијена, већег издвајања за акумулацију, тј. проширену репродукцију, веће конкурентске способности наше привреде. Само крупне, сложене организације удруженог рада, велики системи, могу да доведу до радикалног прелома у текућим привредним кретањима и на спољно-трговинској сцени. Због тога удруживање рада и средстава уопште, а посебно у оквиру репродукционих цјелина, на трајној основи, добија изузетан значај и постаје један од приоритетних задатака нашег друштва.

Јединствено и што шире тржиште ствара услове за такво интегрисање производње. Оно је неопходно за бржи привредни развој земље у цјелини. Обим тржишта и темпо привредног развоја су, по правилу, у чврстој узрочно-последичној вези. Стога је очување јединственог (југословенског) тржишта изузетно значајан (наш) проблем и трајан задатак. Преиспитивање фактора који сметају јединству југословенског тржишта, прије свега рјешења у домену пореза и доприноса и у том домену компетенција нижих друштвено-политичких заједница, намеће се као неодложан задатак.

Што се тиче стопе раста друштвеног производа потребно је рашчистити неке ставове. Земља која се развија, као што је случај са нашом земљом, треба да тежи што већој стопи привред-

ног раста. Она мора да настоји да што потпуније искористи, ангажује, односно запосли расположиве фекторе производње, прије свега радну снагу, коју (обично) има у изобиљу, и природне ресурсе.

У оскудици капитала, односно потребне технологије, а располажући резервама незапослене радне снаге, таква земља треба да прибјегава и привредним активностима које су по природи или се могу обављати екстензивно, поготово ако производи тих активности нису или (по својој природи) не могу бити предмет извоза (грађевинарство, мелиорације, инфраструктура и сл.), рјешавајући тако и горуће проблеме запослености.

Таква земља треба да користи одређене видове економске политике, односно да прибјегава одређеним рјешењима (адекватним њеном привредном систему), како би обезбиједила што већи обим реалне сопствене акумулације (на рачун потрошње).

Таква земља, по правилу, мора да рачуна (поред домаће) и на страну акумулацију, на задуживање у иностранству. Она тога не би требало да се лиши. Међутим, морала би да што рационалније искористи страну акумулацију (кредите), и што више, у производне сврхе, како би се, тако позајмљеним страним средствима, стварао већи реални доходак него што је износ узетих кредита и камата.

У том смислу треба оцјењивати ставове, односно предлоге, о смањивању реалног раста друштвеног производа који се формира „изнад наших стварних могућности“ и границе које се могу толерисати у дефициту платног биланса и задужености у иностранству.

У ситуацији недовољне искоришћености расположивих ресурса, прије свега, масовне незапослености радне снаге, предлог за смањење реалног раста друштвеног производа једва да може да има — сем у изузетној ситуацији и на краћи рок — своје економско и друштвено оправдање.

IV

Логика економске анализе би нас сада упућивала на разматрање изузетно значајних проблема сваког, а посебно самоуправног привредног система (због његовог социјалистичког карактера): проблема запослености и стабилизације (у ужем смислу ријечи), тј. инфлације. О њима, и о економској политици запослености и запошљавања и мјерама економске политике противу (појединих видова) инфлације (због претјеране тражње, раста личних доходака, монополских фактора, увозног, структурног и административног вида) овом приликом не бисмо, ипак, говорили, пошто смо их детаљно разматрали у другим радовима, а

синтетизовану верзију наших ставова, нарочито у погледу проблематике запослености, изложили у једном другом реферату.³

1. Самоуправна привреда, било због одређених рјешења, односно недограђености у свом привредном систему, било због одсуства адекватне економске политике, било због недовољне привредне развијености и жеље за што бржим привредним развојем, може да доживи или доживљава проблеме у домену својих односа са иностранством. То је случај, нарочито у последње вријеме, са нашом самоуправном привредом.

Ту се ради о негативном билансу плаћања са иностранством, са тенденцијом продубљивања тог дефицита, о прекомјерном обиму спољне задужености и високом износу отплата на узете спољне кредите („сервисирања“ дуга) и, сљедствено томе, о исцрпљивању девизних резерви и слабењу повјерења на страном тржишту капитала, односно спремности за додјелу нових кредита (којима би се у великој мјери вршила отплата приспјелих ануитета).

Висока стопа привредног раста, базирана добрим дијелом на страном (позајмљеној), а не сопственој акумулацији, мора, и морала је код нас, да доведе до спољне неравнотеже. Ако се не води политика реалног девизног курса, домаће валуте, тј. политика сталног прилагођавања, ако је нереалан, тј. превисок курс, онда се може очекивати, као што се код нас и десило, да дође не само до опадања извоза и до трговинског дефицита, него и до опадања неробног девизног прилива (који је раније могао у цјелости да покрива трговински дефицит), тј. до стагнације, па и опадања девизног прилива од туризма (који за странце постаје скупљи), до опадања обима девизних дознака наших радника из иностранства, до дестимулисања, па и дјелимичног повлачења (из наших банака) девизне штедње, до отежавања, па и смањивања обима, радова наших привредних организација у иностранству и слично.

У тој ситуацији постаје неопходна коректура курса динара, девалвација. Она би морала да буде праћена политиком реалног девизног курса, тј. континуираног и реалног прилагођавања тог курса, што би по правилу учинило непотребним девалвације, у будућности, поготово радикалне (каквој смо прибјегли). Девалвација би морала да буде праћена активном, свестраном, диференцираном и довољно изнијансираном анти-инфлационом политиком, прије свега уздржаном емисионом и кредитном политиком.

³ Уводни реферат на проблемској сесији Савезног економског савета *Запосленост и запошљавање у Југославији*, објављен са осталим рефератима те сесије) под насловом *Економска политика запослености и запошљавања у Југославији*, *Економски преглед*, бр. 9—10, 1976. Тај и овај реферат јесу у великој мјери комплементарни.

Самоуправна привреда не би смјела да буде аутархична и затворена. Она би, ради постизања што већих и свестранијих економских ефеката, морала да буде што више укључена у међународну подјелу рада, да буде отворена. Смањење увоза у одређеним неповољним ситуацијама (спољно-трговинским и платно-билансним или структурним) је неопходно. Али, то не смије да буде наша, поготово не дугорочна, оријентација. Убрзање и извоза и увоза би морало да буде наш дугорочни, трајни циљ.

Извоз би, наравно, морао да задржи приоритет. Њега би требало стимулисати различитим (познатим) мјерама. Па и то не линеарно. Гледано на дужи рок, не би требало извозити било шта и по сваку цијену. Политика извоза мора бити диференцирана. Њој би морала да претходи свестрана анализа наших могућности и компаративних предности. У том смислу би требало користити стимулативну политику и у односу на производњу везану за извоз.

Увоз и његова структура би, такође и још више, морали да буду предмет свестране анализе и диференциране економске политике. Одговарајућим (познатим) мјерама економске политике могао би да се дестимулише непотребан увоз, поготово у границама производње за које имамо расположиве природне ресурсе и које би могле да ангажују незапослену или недовољно запослену радну снагу. Тако би се доприносило рјешавању крупних и за сваки, а поготово самоуправни социјалистички систем, друштвено значајних проблема, као што су проблеми запослености, односно запошљавања, и нивоа укупне привредне активности, укупне друштвене производње, тј. привредног раста.

Девалвација (покупљењем увозних роба, сировина, репроматеријала) дестимулише претјерани увоз. Међутим, она, као линеарна мјера, није довољна и не може да замијени диференцирану и селективну политику увоза. И не само то. Неопходно је, научно и стручно заснована, досљедна и дугорочна структурна економска политика, која би сужавала и отклањала структурне диспропорције у привреди, које су — и у ситуацији реалног девизног курса — узрочник прекомјерног увоза. Структурна економска политика мора поћи од анализираног и утврђеног стања расположивих природних ресурса и наших упоредних предности у међународној размјени. Она мора бити најширих размјера обухватајући привреду земље у цјелини.

Безивање увоза за извоз за сваку појединачну радну организацију може да буде само условно прихваћено као привремена, доста поједностављена мјера. То се односи и на принцип да девизе припадају само оном ко их остварује. А оне не би смјеле да припадају само финалном произвођачу или трговини, већ и произвођачима претходних фаза производње који су учествовали у стварању односно прерађивању супстанце намијењене извозу.

Нашем самоуправном систему је потребно девизно тржиште у пуном смислу ријечи. Њега треба конституисати и лоцирати (најбоље при Народној банци). На њему би се куповале и продавале девизе, с тим што би Народна банка интервенисала у усклађивању понуде и тражње девиза.

У овом контексту поменимо само да је концепт платнобилансних позиција република показао своје слабости и да захтијева озбиљно преиспитивање.

2. Социјалистичка самоуправна привреда, баш због свог социјалистичког карактера, због потребе релативно обимне заједничке потрошње (у домену образовања, које је по нашем Уставу бесплатно за полазнике и обавезно бар што се тиче осмогодишњег основног образовања, у домену здравствене и пензионе заштите, стамбене изградње итд), а такође и због високе опште (буџетске) потрошње (која има елемената нерационалности), јесте претјерано оптерећена.

Општа и заједничка потрошња је, дакле, превисока. Она чини високим трошкове производње, па према томе и појединачне цијене наших роба и услуга. То умањује конкурентне способности наше привреде на страним тржиштима. Раст опште и заједничке потрошње, који се прелама као раст трошкова производње, доприноси повећању инфлације (због раста) трошкова, тј. трошковне инфлације.

Општа и заједничка потрошња се код нас, као што је познато, формира издвајањем одговарајућих процената из (одређених сегмената) дохотка радних организација. Да би се ограничио раст или смањила општа и заједничка потрошња, не мора се и, по правилу (сем у изузетним ситуацијама), не треба (мада се тако шта могло негдје прочитати) смањивати реални раст друштвеног производа, макар да је он изнад могућности наше домаће реалне акумулације, настао на рачун стварања односно повећања платног дефицита и задуживања у иностранству.

Ограничавање раста или смањивање опште и заједничке потрошње треба вршити смањивањем процената издвајања и одбиром најпогодније основице (сегмената дохотка) издвајања. Ту је неопходан диференцирани приступ у коме би, по правилу, видови заједничке потрошње имали примат над малтене свим видовима опште потрошње.

Смањење, пак, нереално високог нивоа друштвеног производа, заснованог на повећаном дефициту платног биланса и на задуживању у иностранству, свакако би довело до смањивања опште и заједничке потрошње без потребе смањивања процената издвајања за ту потрошњу. Међутим, одлука да ли прибјећи смањивању тако насталог нереално високог друштвеног производа, или не, треба да подлијеже превасходно другим, посебним критеријумима.

На кретање, тј. повећање опште и заједничке потрошње могу знатно да утичу и одређена институционална рјешења самоуправног друштвеног система. Формирање самоуправних интересних заједница, које су требале да преузму знатне функције одговарајућих државних органа, није углавном довело до сужавања тих органа и њихових трошкова. Релативно велики број самоуправних интересних заједница (њих око 7 000), са трошковима за њихову инвестициону изградњу, одржавање и личне дохотке бројног у њима запосленог кадра, представља додајно и знатно оптерећење, прије свега у заједничкој потрошњи. Врло велики проценат средстава намијењених одређеној друштвеној дјелатности троши се на одговарајуће самоуправне интересне заједнице. То су односи над којима се морамо озбиљно замислити.

Обавезни доприноси за стамбену изградњу представљају осјетно оптерећење привредних (и осталих радних) организација. Мада они играју одређену улогу у домену стимулса привредне активности и запошљавања, требало би их у погледу обавезне стопе, а и као институционално рјешење, преиспитати. Друштвено финансирање стамбене изградње требало би све више да буде замјењивано индивидуалним финансирањем. Стога у домен стамбене изградње и амортизације стамбеног фонда треба унијети економске критеријуме. Неопходно је прећи, што прије, на економске станарине. Требало би институционализовати откуп (дјелимични или потпуни) друштвених станова од стране оних који у њима станују (што су већ учиниле и неке земље са централизованим социјалистичким системом), што би знатно повећало друштвене фондове за стамбену изградњу. Треба омогућити изградњу станова за тржиште. Све би то довело до (раније наведених) позитивних ефеката.

Ако би се добро одабрали извори и стопа доприноса, диференцирано за поједине видове опште и заједничке потрошње, а уз добро конципирану политику расподјеле дохотка и личних доходака, онда би отпала потреба повремених (и неизнијансираних) одлука да, због прекорачења предвиђене опште и заједничке потрошње, самоуправне интересне заједнице враћају дио својих фондова (добијених законом предвиђеним стопама доприноса), па чак и оне заједнице (као што су у области образовања) које (због уставних одредби обавезног осмогодишњег образовања и демографског прираштаја) експандирају против своје воље и које су годинама у депресивном положају (нарочито у погледу личних доходака).

Удружени рад, који издваја средства за опште и заједничке друштвене потребе, морао би много више, преко својих делегата, да одлучује и утиче на адекватно конституисање система, на утврђивање извора средстава и диференцираних стопа доприноса, на структуру и ефикасност трошења. Он би, у оквиру

самоуправних споразума и друштвених договора, требало углавном да располаже — али намјенски — средствима за поједине видове заједничке (друштвене) потрошње у оквиру слободне размјене рада.

Тако би значајне друштвене дјелатности, које су сада дио заједничке потрошње, посебно образовање и наука, који представљају изузетну производну снагу савременог друштва, престајали да буду дио потрошње, а постајале дио репродукције. Тако би структура и динамика друштвених дјелатности била рационалнија, са свим позитивним ефектима. Тако би, на примјер, обим и структура (профил и ниво) образовног кадра одговарали стварним захтјевима удруженог рада, што би, поред осталог, утицало и на већу и адекватнију запосленост.⁴

3. На крају, треба истаћи један веома значајан проблем, који доводи до низа негативних економских (а и других) посљедица. Ради се, наиме, о организацији рада и пословања у привреди и друштву. У великој мјери, и у привреди и у друштву су присутни неадекватна организација и пословање, неоптимална, нерационална, несавремена институционална рјешења, са непотребним и скупим дуплирањем у компетенцијама и раду и са неефикасношћу. Они захтијевају посебну пажњу, преиспитивање у свим организацијама удруженог рада у привреди и у сфери опште и заједничке потрошње. Они би морали да буду и предмет конкретног научно-стручног истраживања (науке о организацији рада и пословања) за поједине друштвене и привредне секторе.

Не улазећи детаљније у ова питања, довољно је да напоменемо сљедеће. Наступ на спољна тржишта наше привреде је недовољно организован и нерационалан и захтијева озбиљну реорганизацију. Поставља се, такође, питање цјелисходности формирања, односно постајања (толиког броја) самоуправних интересних заједница у неким областима, односно државних и других органа, које су, оне требале да замијене, а такође и питање поклапања компетенција и дуплирања послова (поред осталих и СИЗ-а за економске односе са иностранством и Привредне коморе). Несавремена, нерационална, скупа и превазиђена рјешења су нарочито присутна у сфери финансијско-књиговодствене организације рада и пословања (начина обрачуна доприноса итд.).

Један од хендикепирајућих фактора у домену ефикасности пословања налази се и у сувише крутом тумачењу и примјени (иначе друштвено позитивног) законом гарантованог статуса за-

⁴ Поједине аспекте те проблематике детаљније смо разматрали у другим радовима, посебно у књизи *Економска цена образовања*, Институт за економска истраживања и Савремена администрација, Београд, 1974.

пслених, у њиховој такорећи апсолутној сигурности да не могу изгубити запослење, што у пракси увелико веже руке радним организацијама у борби против неодговорности, нерада и радне недисциплине. Одређени кораци у том погледу су нужни.

Проблем посебног разматрања требало би да буду економски ефекти формирања основних организација удруженог рада, односно неких (екстремних) рјешења која су у том формирању прихваћена, која су их де факто претворила у посебна предузећа, са својим посебним правним, рачуноводственим и другим службама, што је, довело до повећаних трошкова производње, до смањене акумулације, па следствено томе, виших цијена, ниже конкурентске способности привреде, отежаног извоза и већег платног дефицита.

Разлози незадовољавајуће организације рада и пословања у великој су мјери и резултат неадекватне кадровске политике. Наш самоуправни систем створио је услове за формирање огромне армије образованих, стручних људи за све области привредног и друштвеног живота. Они нису заузели своја права мјеста, а то је један од веома важних предуслова за адекватно и брзо рјешавање наведених и осталих проблема социјалистичког самоуправног привредног система.

Branislav Šoškic

BASES THÉORIQUES ET PROBLÈMES DE L'ÉCONOMIE AUTOGESTIONNAIRE

Résumé

Tout du début l'auteur fait l'analyse des caractères spécifiques du système économique autogestionnaire en vue de détention des moyens de production d'une côté et en vue de gestion, prise de décisions et de jeu des lois économiques, de l'autre. Dans le cadre de deux caractères spécifiques il analyse les dilemmes possibles. Il s'emploie, entre autre, en faveur de la mise en oeuvre la plus complète possible, des jeux des lois économiques suivant la politique économique active (contre temps d'arrêts économiques, chômage, inflation et rapports économiques extérieurs) et la planification autogestionnaire. Il relève les arguments en faveur de l'élargissement de la forme individuelle d'activité économique dans le domaine de petite économie et d'orientation d'épargne des habitants vers les cours de production du secteur socialisé.

Faisant l'analyse des problèmes d'amortissement, l'auteur s'engage à la correction des taux d'amortissement par des taux d'inflation pour assurer la reproduction simple réelle. Il y considère les problèmes de l'accumulation et de la reproduction élargie soulignant le besoin de politique économique active, c'est à dire le besoin de concertations sociales sur la répartition du revenu (à accumulation et à consommation) pour assurer l'accumulation concertée minimale au moins. Il s'emploie aussi à la politique des revenus personnels en vue d'atteindre les objectifs de développement et de déflation, aussi bien qu'à la répartition suivant le travail et les résultats de travail.

L'auteur considère, entre autre, les problèmes des rapports d'économie extérieure et met en évidence le besoin de politique active d'export — import, de politique du cours des devises réel et introduction du marché de devises.

Enfin, il analyse les problèmes du domaine de la consommation générale et commune, de l'organisation et des activités de la vie économique et sociale aussi bien que de la politique de cadres.